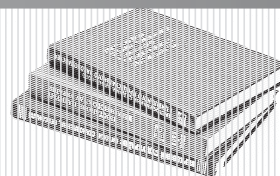

Судова практика і проблеми
вдосконалення законодавства

Т.В. Гошовська,
суддя Верховного Суду
України,
заслужений юрист України

Н.Л. Дроздович,
помічник судді Верховного
Суду України,
кандидат юридичних наук

Повноваження Верховного Суду України за новим Кримінальним процесуальним кодексом України: аналіз колізійних норм

Нещодавно проведене реформування кримінально-процесуального законодавства знову актуалізувало проблему ролі й місця Верховного Суду України. Незважаючи на набрання чинності Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 р. (далі — КПК) та спрямуванням судової практики за новими стандартами, крапку в цьому питанні ще не поставлено. Повернення повноважень Верховному Суду України в системі кримінального судочинства залишається наріжною проблемою, вирішення якої передбачає застосування ґрунтовного методологічного підходу до неї. Тобто законодавче реформування будь-якої сфери суспільного життя потребує від законодавця розуміння мети й результатів, яких заплановано досягти. З огляду на це виникає питання щодо парадигми вітчизняного кримінального судочинства, якій намагається слідувати законодавець, визначаючи компетенцію Верховного Суду України.

За змістом статей 444, 445 КПК Верховний Суд України за наявності допуску Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ переглядає судові рішення у кримінальних справах виключно з підстав і в порядку, встановлених цим Кодексом. Підставами для перегляду судових рішень Верховним Судом України, що набрали законної сили, є:

1) неоднакове застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм закону про кримінальну відповідальність щодо подібних суспільно небезпечних діянь (крім питань призначення покарання, звільнення від покарання та від кримінальної відповідальності), що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень;

2) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом.

Таким чином, згідно з нинішньою системою перегляду судових рішень у сфері кримінальної юстиції повноваження Верховного Суду України зведено до юридичної оцінки рішень лише однієї судової інстанції — касаційної, до того ж не в повному обсязі, а тільки в межах застосування кримінального закону і перевірки судових рішень у частині порушення Україною міжнародних зобов'язань у сфері прав людини, встановлених

Summary

The article states the peculiarities of legal structural provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine as of 2012 and the Law of Ukraine "On the Judicial System and the Status of Judges" on the powers of the Supreme Court of Ukraine after the reform of criminal procedure in 2010-2012. It also analyzes the problems of their application in judicial practice, whereby the authors criticize

міжнародним судом, а також виключно в частині тих кримінальних справ, які допущені Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК у разі неоднакового застосування норм кримінального закону переглядаються виключно ухвали касаційного суду. Таким чином, ні вироки, ні ухвали, в тому числі й про закриття кримінальної справи, ні інші судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій не є предметом перегляду Верховного Суду України

Такі повноваження Верховний Суд України отримав не з 20 листопада 2012 р. — з моменту набрання чинності новим КПК, а в ході реформування судової системи згідно із Законом від 7 липня 2010 р. № 2453-VI «Про судоустрій і статус суддів», яким було внесено зміни до всіх вітчизняних процесуальних кодексів, у тому числі й до Кримінально-процесуального кодексу України 1960 р., який доповнено гл. 32¹ із аналогічною компетенцією. За таких обставин на сучасному етапі Верховний Суд України, незважаючи на незначний строк чинності КПК, має вже більше двох років досвіду реалізації таких повноважень, що є підставою для узагальнення судової практики. Саме результати практичної діяльності Верховного Суду України виявили недоліки правової регламентації його функцій, деякі з яких, на нашу думку, варто проаналізувати.

Зокрема, колізійну ситуацію утворює неоднозначне формулювання ч. 3 ст. 447 КПК про те, що перегляд виправдувального вироку, ухвали про закриття справи або інших судових рішень з метою погіршення становища засудженого з підстави неоднакового застосування касаційним судом норм кримінального закону допускається лише протягом установлених законом строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, але не пізніше одного року з дня постановлення такого судового рішення. Це положення насамперед вступає у колізію з нормами щодо предмета перегляду Верховного Суду України, оскільки відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК у разі неоднакового застосування норм кримінального закону переглядаються виключно ухвали касаційного суду. Таким чином, ні вироки, ні ухвали, в тому числі й про закриття кримінальної справи, ні інші судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій не є предметом перегляду Верховного Суду України.

Ще однією проблемою у застосуванні ч. 3 ст. 447 КПК є визначення початку перебігу однорічного граничного строку для перегляду зазначених у ній судових рішень. Особливої уваги в

цьому аспекті потребує правильне розуміння суті поняття, передбаченого ч. 3 ст. 447 КПК, — «день постановлення такого судового рішення», оскільки незрозуміло, з дня постановлення якого судового рішення Верховний Суд України повинен відраховувати встановлений законодавцем однорічний граничний строк для перегляду судового рішення з метою погіршення становища засудженого, якщо предметом його розгляду є виключно ухвали суду касаційної інстанції. Незрозумілою у цьому аспекті також є логіка законодавця, який установив, що вказаний строк належить відраховувати з дня постановлення судового рішення без урахування часу набрання ним законної сили.

Крім того, в самій назві статті йдеться про те, що її зміст регламентує строк подання заяви про перегляд судового рішення. Згідно із ч. 1 ст. 447 КПК заява про перегляд судового рішення з підстави неоднакового застосування касаційним судом кримінального закону подається протягом трьох місяців, які відраховуються з дня винесення касаційною інстанцією оспорюваного чи наданого для порівняння судового рішення. Відповідно до ч. 2 зазначеної статті заява про перегляд судового рішення у разі встановлення міжнародною судовою установою міжнародних зобов'язань може бути подана протягом трьох місяців із дня, коли особі, на користь якої прийнято рішення міжнародною судовою установою, стало відомо про набуття ним статусу остаточного.

Натомість у ч. 3 ст. 447 КПК законодавець визначив строк не подачі заяви про перегляд виправдувального вироку, ухвали про закриття кримінальної справи чи іншого судового рішення, а строк, протягом якого можливий перегляд зазначених судових рішень з метою погіршення становища засудженого.

Отже, незрозуміло як реалізувати на практиці положення ч. 3 ст. 447 КПК з урахуванням предмета перегляду Верховним Судом України та строків на оскарження судових рішень, передбачених у ч. 1 ст. 447 КПК. Здійснення сторонами кримінального провадження права на перегляд Верховним Судом України судових рішень із метою погіршення становища засудженого фактично є неможливим, про що свідчать правові висновки Верховного Суду України¹.

Перелік колізійних питань у ст. 447 КПК зазначеними прикладами не вичерпується, оскільки

¹ Див.: Постанови Верховного Суду України: від 18 жовтня 2012 р. № 5-18к12; від 1 листопада 2012 р. № 5-20к12; від 29 листопада 2012 р. № 5-24к12 // <http://www.scourt.gov.ua>

колізія норм закладена і між ч. 3, яка імперативно встановлює однорічний граничний строк, протягом якого допускається перегляд судових рішень із метою погіршення становища засудженого, та ч. 5 цієї ж статті, яка дозволяє суду з поважних причин за клопотанням особи, яка подала заяву про перегляд судового рішення, відновити цей строк. У такий спосіб на законодавчому рівні нівелюються засадничі ідеї кримінально-процесуальної форми, адже можливість відновлення строку на оскарження судового рішення поза межами гранично встановлених законом в імперативній формі строків, а тим більше строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, свідчить про відступ від принципу правової визначеності.

Скасування рішення касаційного суду та постановлення нового Верховним Судом України неможливе без втручання у зазначені судові рішення. З огляду на це, постановлення Верховним Судом України нового рішення є лише декларацією, що не має реальних механізмів застосування, а отже, така правова норма не спроможна забезпечити ані подолання колізій у статусі Верховного Суду України, ані сприяти ефективності судочинства в цілому

Слід зауважити, що застереження, причому в імперативній формі, щодо граничних строків перегляду судових рішень із метою погіршення становища засудженого у законодавстві є цілком прийнятним і таке положення існувало в кримінально-процесуальному законі й раніше. Але, на нашу думку, це положення мало б міститися у ст. 445 КПК без будь-яких застережень щодо можливості продовжити чи поновити граничні строки для перегляду вказаної категорії судових рішень.

Прикладом невдалої юридичної конструкції є положення ч. 2 ст. 455 КПК, якою суттєво ускладнена реалізація повноважень Верховного Суду України, зокрема в частині постановлення нового рішення у справі. Так, відповідно до ч. 2 ст. 455 КПК, якщо Верховний Суд України встановить, що судові рішення у справі, яка переглядається з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 445 цього Кодексу, є незаконним, він скасовує його повністю чи частково, змінює його і ухвалює нове судові рішення або направляє справу на новий розгляд до суду касаційної інстанції. Враховуючи, що за змістом п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК предметом перегляду Верховним Судом України є виключно рішення касаційної інстанції, скасувати його і постановити нове рішення найвища судова інстанція України фактично позбавлена можливості, адже закон передбачає в такому разі скасування

лише ухвали касаційного суду. Кримінально-процесуальна форма передбачає перегляд касаційної ухвали, зумовлюючи тим самим перевірку законності та обґрунтованості рішень судів першої та апеляційної інстанцій. Тому скасування рішення касаційного суду та постановлення нового Верховним Судом України неможливе без втручання у зазначені судові рішення. З огляду на це, постановлення Верховним Судом України нового рішення є лише декларацією, що не має реальних механізмів застосування, а отже, така правова норма не спроможна забезпечити ані подолання колізій у статусі Верховного Суду України, ані сприяти ефективності судочинства в цілому.

Не вирізняється правильністю формулювання і досконалістю юридичної конструкції й положення про перегляд справ Верховним Судом України у разі встановлення міжнародною судовою установою порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 445 КПК факт установлення міжнародною судовою установою порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом є підставою для її перегляду Верховним Судом України. Натомість у ч. 4 ст. 451 КПК зазначено, що якщо за результатами розгляду питання про допуск справи Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ до провадження Верховного Суду України з підстави, передбаченої п. 2 ч. 1 ст. 445 цього Кодексу, буде встановлено, що порушення Україною міжнародних зобов'язань є наслідком недотримання норм процесуального права, то розгляд такої справи здійснюється колегією у складі п'яти суддів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ за правилами, встановленими для перегляду справ у касаційному порядку.

Зазначені норми створюють колізію правової регламентації повноважень Верховного Суду України, оскільки спеціальна норма (ч. 4 ст. 451 КПК) фактично звужує перелік підстав для перегляду судових рішень Верховним Судом України, які визначені у загальній нормі (ч. 1 ст. 445 КПК). Така юридична суперечність у новому кодексі є неприйнятним явищем, оскільки новий закон має сприяти уникненню на рівні нової кодифікації колізій правових норм, які суттєво знижують ефективність та якість судової діяльності.

Про фактичне усунення Верховного Суду України від перегляду цієї категорії справ свідчать дані судової статистики. Так, за I півріччя 2012 р. до провадження Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ допустив лише одну кримінальну справу, яка стосувалася встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом².

Існування однакових функцій щодо перегляду судових рішень з однієї і тієї ж підстави, передбаченої п. 2 ч. 1 ст. 445 КПК, у різних судових інстанціях — це порушення принципу інстанційності, під яким слід розуміти таку організацію судової системи, яка забезпечує право на перегляд судового рішення суду нижчої інстанції судом вищої

У зазначений звітний період Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ за тією ж підставою для перегляду судових рішень розглянув дев'ять кримінальних справ, а за 2012 р. ця цифра зростає до 16³. За такої ситуації очевидною є необхідність розмежування повноважень Верховного Суду України та Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. При встановленні міжнародною судовою установою порушення норм процесуального права, закон чітко визначає перегляд такої справи Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ, тоді як чіткої визначеності у положеннях закону щодо предмета перегляду Верховним Судом України у судових рішеннях із цієї ж підстави, передбаченої п. 2 ч. 1 ст. 445 КПК, немає. Як наслідок, незрозуміло, чи вправі Верховний Суд України переглядати рішення щодо порушення матеріальних норм, оскільки імперативний метод правового регулювання, притаманний кримінально-процесуальним відносинам, не допускає у цьому разі розширеного тлумачення норми. Будь-які домисли щодо повноважень — це шлях до зловживань і хаосу в правовій системі.

Проведений законодавцем розподіл повноважень між Верховним Судом України та Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ є штучним і таким, що суперечить природі правових

норм. Класифікація останніх у теорії права за предметом правового регулювання на матеріальні та процесуальні не свідчить про їх існування окремо один від одного, адже встановлення будь-якого правила поведінки (матеріальні норми) потребує визначення форм, методів і порядку їх реалізації (процесуальні норми). У практиці Європейського суду з прав людини й у тексті Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція), тлумачення та застосування якої належить до юрисдикції цього Суду, розподілу на норми матеріального і процесуального характеру в розумінні вітчизняної доктрини немає, оскільки ця міжнародна судова установа керується принципом автономності тлумачення норм Конвенції, що полягає у незалежності її виснов-

ків від поширеного в окремих державах розуміння того чи іншого поняття. У цьому аспекті цікавим також є питання про підсудність у разі встановлення міжнародною судовою установою порушень одночасно матеріального та процесуального характеру.

Існування однакових функцій щодо перегляду судових рішень з однієї і тієї ж підстави, передбаченої п. 2 ч. 1 ст. 445 КПК, у різних судових інстанціях — це порушення принципу інстанційності, під яким слід розуміти таку організацію судової системи, яка забезпечує право на перегляд судового рішення суду нижчої інстанції судом вищої⁴.

Порушення принципу інстанційності проявляється також у тому, що при перегляді Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ судових рішень, як правило, предметом є ухвали Верховного Суду України, який до законодавчих змін 7 липня 2010 р. здійснював касаційні функції. У такому разі складається парадоксальна правова ситуація, за якої нижчестояща судова інстанція вправі скасувати рішення найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції. Незрозумілим також є підхід до процедури розгляду таких справ. Якщо справа після рішення міжнародної судової установи розглядається вищим спеціалізованим судом, то такий розгляд здійснюється за правилами касаційного перегляду, тоді як Верховний

² Див.: Аналіз роботи судів загальної юрисдикції у I півріччі 2012 р. (за даними судової статистики) // <http://www.scour.gov.ua>

³ Див.: Аналіз стану здійснення судочинства та даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ у 2012 р. // <http://sc.gov.ua>

⁴ Див.: Рішення Конституційного Суду України від 12 липня 2011 р. № 9-рп/2011 у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Кримінально-процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України (щодо принципу інстанційності в системі судів загальної юрисдикції) // <http://www.ccu.gov.ua/uk/index>

Суд України, здійснюючи аналогічний перегляд, керується спеціально передбаченими у гл. 33 КПК нормами згідно із наданими повноваженнями.

До Верховного Суду України не допускається до перегляду жодна справа з кримінальної юрисдикції після прийняття рішення міжнародною судовою установою, коли у її рішенні йдеться про недотримання норм процесуального права. Водночас Верховний Суд України переглядає судові рішення після прийняття рішень Європейським судом з прав людини, допущених вищими судами до провадження в інших юрисдикціях, зокрема, господарській, хоча встановлені міжнародною судовою установою порушення є наслідком недотримання саме норм процесуального права

Ні в попередньому, ні у новому кримінальному процесуальному законодавстві не міститься жодної процедурної норми, яка б надавала можливість цій судовій інстанції здійснювати за цією підставою перегляд судових рішень саме за правилами касації. Відсутність прямої регламентації такої діяльності Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ на практиці призвела до того, що при здійсненні перегляду кримінальних справ із зазначеної підстави цей суд діє за аналогією, користуючись правилами, встановленими для перегляду справ Верховним Судом України, та посилається у своїх рішеннях на відповідні норми КПК, які регламентують діяльність Верховного Суду України, що є нонсенсом і прикладом правового нігілізму. Таким чином, у межах однієї підстави для перегляду судових рішень, його одночасно уповноважені здійснювати дві різні судові установи різних інстанцій.

Указана колізійність, на нашу думку, свідчить про відсутність єдиної чіткої концепції реформування статусу Верховного Суду України. Новий КПК не виправив цієї ситуації і не запобіг довольному застосуванню зазначених правових норм. Як наслідок, — різна судова практика з цього питання у вищих спеціалізованих судах різних юрисдикцій. Так, до Верховного Суду України не допускається до перегляду жодна справа з кримінальної юрисдикції після прийняття рішення міжнародною судовою установою, коли у її рішенні йдеться про недотримання норм процесуального права. Водночас Верховний Суд України переглядає судові рішення після прийняття рішень Європейським судом з прав людини, допущених вищими судами до провадження в інших юрисдикціях, зокрема, господарській,

хоча встановлені міжнародною судовою установою порушення є наслідком недотримання саме норм процесуального права⁵.

Отже, колізії між правовими нормами ведуть до порушення системності правового регулювання і тим самим знижують його ефективність. Вони заважають нормальній, злагодженій роботі правової системи, нерідко порушують права громадян, негативно позначаються на ефективності правового регулювання, стані справ із законністю й правопорядком, правосвідомості та правовій культурі суспільства. Вони створюють незручності в правозастосовній практиці, заважають правильному застосуванню законодавства⁶. Тому цю проблему невідкладно потрібно вирішувати на законодавчому рівні. При підготовці відповідних законодавчих пропозицій слід обов'язково врахувати практику застосування зазначених положень процесуальних законів та забезпечити процесуальне верховенство Верховного Суду України. Обговорення проблеми щодо повернення повноважень Верховному Суду України, яке відбулося 17 січня 2013 р. на засіданні Комісії з питань правосуддя Конституційної Асамблеї за участі суддів Верховного Суду України, засвідчило, що за конструктивного підходу і дотримання положень Конституції України її можна буде успішно вирішити.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що концентрація вказаних у цій публікації проблем стала результатом аналітичної роботи та аналізу лише кількох законодавчих норм і не є вичерпним переліком питань щодо ролі Верховного Суду України у судовій системі.

Враховуючи окреслені питання, автори намагалися розпочати дискусію та привернути увагу до проблем судової практики щодо реалізації обраного законодавцем способу регламентації повноважень Верховного Суду України. Сподіваємось на об'єктивну критику нашої спроби зрозуміти мотиви законодавця у здійсненні судової реформи та справжню мету цього процесу.

⁵ Див.: Постанови Верховного Суду України: від 5 листопада 2012 р. № 3-47к12; від 5 листопада 2012 р. № 3-50к12 // <http://www.scourt.gov.ua>

⁶ Див.: Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права: Учебник. — М., 2004. — С. 358—359.